

TOKAJI ZSOLT

**„Méltán nevezhetni chinai Homérnak”
A Dalok könyvével (Si king) kapcsolatos magyar nyelvű ismeretek
és fordítások első évszázada**

II. rész

Tanulmányom első részében, amely a *Távol-keleti Tanulmányok* előző számában jelent meg,¹ 1878-ig sikerült áttekinteni a *Dalok könyve (Si king)* magyar nyelvű recepcióját és első interpretációit. A tanulmány itt olvasható folytatásában a XX. század első évtizedéig megjelent további forrásokat, fordításokat vizsgálom és adom közre.

**A *Dalok könyve* ismertetései és verseinek első fordításai magyarul
a XIX. század második felében, II.**

Két évtizeddel a magyar nyelven megjelent *Dalok könyve* néhány versének első fordítása után, a *Magyarország és a Nagyvilág* című hetilap hasábjain egy bizonyos Bánfalvy Lajos (1851–1912)² három vers műfordítását is közreadja „Chinai népdalok. – A »*Si-King*«-ból.” címen.³ Bánfalvit az irodalomtörténet nem tartja számon az említésre méltó műfordítók között. A gyógyszerész végzettségű Bánfalvi, aki később Szentés és környékén újságíróként, szerkesztőként tevékenykedett, élete egy rövidebb szakaszában műfordítással is próbálkozott. Kizárólag németből fordított. A *Dalok könyve* három versének forrása is a Rückert-féle, először 1833-ban megjelent *Schi-king*. A német nyelvű forráshoz képest is hűtlen, dilettánsan elkészített, magyarítások sorszámozva I-től III-ig jelentek meg. A forrás ismeretében azonban megállapítható, hogy a *Dalok könyve* mely verseinek fordításairól van szó: az I-es a 93., a II. az első, a III. pedig a 28.

¹ *Távol-keleti Tanulmányok* 2020/1, 27–56.

² Bánfalvi eredeti családneve Leipnig volt, amelyet 1880-ban magyarosított hivatalosan is a szülőfaluja neve után Bánfalvira. Magyarosított családnevét azonban művei aláírásakor szinte kivétel nélkül Bánfalvy formában írva használta, így jegyzi a *Dalok könyve* versek fordításait is.

³ *Magyarország és a Nagyvilág* 1879. 16. évf. 22. sz. (június 1.): 348.

I.

Város végén lányok álltak
– Finom, könnyed föllegecskék –
Bárha felhőkhöz hasonlók,
Egy se tetszik, mert mind hetykék.
Áll közöttük egy, fehér ruhába’,
Kék köténnyel: az szívem bálványá.

Város végén lányok álltak,
Rózsatőkhöz oly hasonlók;
Ám ha mind egy rózsza volna,
Értük én azért se bomlok –
Arra ott, a kék fehér ruhába
Arra vágyom, az szívem bálványá.

II.

Két kicsinyke vizi kácsa,
Him meg nőstén, halkan lassan
Váltakozva énekelget
S körben úszik a nádasban.
A lányka szép és bájoló
Elömlik rajta szüz erénye –
Ugy örvend jámbor atyja, hogy
Rábízta őt az ifjú férjre!

Néha hosszú, néha kurta
Szára van a vizi sásnak;
Hajlik jobbra, hajlik balra,
Engedvén a víz nyomásnak.
E szüzi lánykát – ébren, alva –
Tudom, sok ifjú megkívánta;
De az vezette csak házához
Kiért hevült s ki őt imádtá!

III.

Csapongva, vigan száll a fecske:
 Barátomat kísértem messze, messze.
 Reá tekinték, búsan indul ő;
 Szememre fájó könyek árja jó;

Száll fenn és alant a fecske,
 Elkísértem barátnóm messze, messze;
 S amint felnézek, elhagyja a tájt,
 És ajkamról a sohaj messze szállt!

Száll fenn és alant a fecske.
 Elkísértem barátnóm messze, messze;
 Utána nézsem ó, hogy nem lehet,
 S a bú, a kin emészti keblemet!

Johannes Scherr (1817–1886) német irodalomtörténet-író 1851-ben megjelentet, a korban nagy sikerű, számos nyelvre lefordított világirodalom-történeti művének⁴ magyar megjelentetésére Tettey Nándor (1835–1896) könyvterjesztő és könyvkiadó vállalkozott.⁵ A magyar fordítás, átdolgozás első két füzeté 1880-ban jelent meg. A mű legelső füzeté a keleti népek irodalmával, azon belül is a kínai irodalommal kezdődik.⁶ *A Dalok könyvéről* ez olvasható:

[...] a Schi-king, a nemzeti dalkönyv, melynek régibb dalai Kr. e. a 14. századból s újabb dalai Kr. u. a 7. századból valók. A Schi-king gyűjtemény mintegy 305 igen szép költeményt foglal magában és a chinai életnek különös, kizárólag nemzeti, lírikus tükre. Minden kétség kívül, e dalkönyv kiváló eredményei China szellemi kulturájának, mely eléggé élénk, színekben gazdag és erkölcsös volt. A fejedelmileg emelkedett, majd elégikusan szomorú és ismét daczosan élénk dalok és képek az ó-chinai népélet egyszerűségét, méltóságát s kellemét a leg-hívebben, a legtisztábban tárják fel előttünk. Emelkedett hangú strófákban van ismertette az ég hatalma, megragadó fordulatokkal színezve a szerelmi csevegések, és az asszonyi tisztaság és erkölcs nagy becse. A szegények és elnyomottak fájdalmai szinte túlhangozzák a megcsalt és megtört szív panaszait. A birodalom régi története romantikusan élénk, a hazafias büszkeség kiemelkedik az állami és

⁴ Scherr 1851.

⁵ Scherr 1880–1885.

⁶ A tanulmányhoz az 1885-ben, kötetben megjelent kiadást használtam fel, amelyben a kínai irodalomról szóló fejezet a 13–19. oldalon olvasható.

erkölcsi bukások felett, ingyenélők és selejtes emberek satyrikusan ostoroztatnak, elkényeztetés és jött-mentek elátkoztatnak, a régi bölcselet tanai gnomailag élezettek, sőt élcz és humor is fejlik ki néha talaján.⁷

Az egyébként is dekoratív, gazdagon illusztrált német eredetihez képest a magyar kiadás különlegessége, hogy a különböző nemzeti irodalmakról szóló leírásokat versekkel is illusztrálják, így tehát – miként arról a korabeli könyvismertető is megemlékezik – egyfajta világirodalmi antológia funkcióját is betölti. A kötetek magyar szerkesztői – akik mivel külön nincsenek feltüntetve, csak nehezen azonosíthatók – a magyar műfordítás-irodalomból válogatták össze a lírai mutatványokat. A műfordítók között Vörösmartyt, Petőfit, Arany Jánost, Erdélyi Jánost, Verseghy Ferencet stb. találjuk. A kínai irodalomhoz csatolt mutatványok között négy, a *Dalok könyvéből* (a könyvben: *Schi-King*) származó vers és egy, a *Yu Jiao Li* 玉嬌梨 (*Yu-Kiao-Li*) című regényből⁸ származó vers műfordítása olvasható.⁹ A kötetben szinte páratlan módon a kínai versek műfordítói nincsenek feltüntetve, jegyzetben csupán annyi olvasható: „Rückert, Cramer és Ellisen német ford. u.”.¹⁰ A *Yu Jiao Li* versbetéjének forrása Adolf Ellissen (1815–1872) irodalomtörténet-író és műfordító kínai verseket tartalmazó antológiájának legelső darabja.¹¹ Mivel, Ellisen kötete nem tartalmaz verseket a *Si king*ből, a másik négy vers forrása Friedrich Rückert (1788–1866) már fentebb hivatkozott, 1833-as és Johann Cramer 1844-ben megjelent¹² *Dalok könyve* fordításai. Mindkét német fordítás latin fordítás alapján készült.

Abból, hogy ezeknek a verseknek a magyar műfordítói nincsenek feltüntetve, két dologra is következtethetünk. Az első, hogy a szerkesztő, fordító nem találta, nem ismerte az 1880-ig magyarra fordított kínai verseket; a második, hogy a mutatványként kiválasztott, öt vers fordítója ugyanaz a személy, aki magát az első füzetet is lefordította. Ez ugyan a kötetben nincs feltüntetve, de némi könyvészeti utánjárással kideríthető, hogy az első tizenkét füzet fordítója Gáspár Imre (1854–1910) hírlapíró és költő volt. Feltételezhető tehát, hogy

⁷ Scherr 1885: 15–16.

⁸ Az irodalmi értékét tekintve nem különösebben figyelemre méltó, a mandzsu Qing-dinasztia elején íródott regény, amelynek szerzője Zhang Yun 張勻, egyike volt azon kínai regényeknek, amelyek Európában már a XIX. század első felében ismertté váltak. Elsőként Abel Remusat (1788–1832) fordította le franciára, amely 1826-ban *Iu-Kiao-Li* (*Les Deux Cousines*), címen jelent meg Párizsban. 1827-ben pedig már angolul is olvasható volt. Magyarul mind a mai napig nem készült fordítása, de már tíz évvel a francia fordítás megjelenése után, 1836-ban a *Regélőben* „A két unoka-leány” címen terjedelmes kivonatos ismertetése olvasható öt részletben. A francia fordítás alapján készült magyar nyelvű összefoglaló szerzője ismeretlen.

⁹ Scherr 1885: 18–19.

¹⁰ *Uo.* 18.

¹¹ Ellissen 1840: 8.

¹² Cramer 1844.

a kínai, sőt a keleti irodalmakhoz különösebb kötődést nem mutató Gáspár válogatta és fordította ezeket a verseket, feltehetően Jolowicz könyvéből.

Vigyázz a szívedre! [85.]

Ha az erdön fú a szél,
Reszket a levélke;
Ha a szerelem beszél,
Vigyázz a szívedre!

Hogyha iszonyúbb a szél,
Lehull a levélke;
Ha a szerelem beszél,
Vigyázz a szívedre!

Symbolumok¹³

A ház kapujában
Áll a szolgálány,
Fürge szolga gyerkőcz
Van az oldalán.
Ott benn gyermek-ágyat
Fekszik asszonyuk,
S a gyermekre várnak.

Mindkettő jelet tart,
Az értelme mély,
Melynek külömbsege
Nagy is, meg csekély;
Orsó a leánynál.
Ijj a fiúnál,
Mindkettő némán áll.

¹³ A fordítás alapjául szolgáló, Rückert által fordított német vers „Symbole” címen olvasható (lásd Rückert 1833: 38–40). Megtalálható továbbá a Rückert fordítását is felhasználó Cramer kötetében is „Merkmale” címen (lásd Cramer 1944: 22–24). Rückert forrásában, a Lacharme által latinra fordított kötetben azonban ez a vers nem lelhető fel, ehhez hasonlót sem találni, és a *Dalok könyve* egyetlen kínai versével sem azonosítható.

Hogyha lányt szül a nő,
Győz a lány cseléd,
S az orsót letűzi
Vén küszöb... eléd!
Sokat fonjon a nő.
S üdve fonalát
Lassan fonja majd ő.

Férjhez viszik, avagy
Pártában marad,
Szégyen, ha sodorni
Nem tud fonalat!
És ha bár királyt kap
Férjül egykoron,
Fon még finomabbat.

És ha a szerencse
Virgoncz fiut ad,
Ez ijjal diszitik
Fel a kapukat!
Mindig czélt találjon,
Túl se lőjje majd,
S törhetlen megálljon.

Bármilyen pályára hívja.
Legyen bölcselő.
Toll-forgatva, avagy
Pap, földművelő;
Csak értsen a nyílhoz!
A hazára ő
Legtöbb hasznot így hoz!

S a tegez röpítse
Nyilát fölfele!
Császáruk szavára
Ellent sujtsa le!
S múltán a csatának,
Hús árny rejtekén
Száll erdők vadának!

A nő [69]14

Leveleid ó minő szépek,
Szederinda, míg nem esnek,
Ilyenek az asszonynépek,
Mikor szeretőt keresnek.

A levélt ha lekapdossa
Szél, tapossuk út porába;
Hóféherre már nem mossa
Harmat és eső... hijába!

Hogyha férfi hull el, jőnek
Jobb idők, még talpra áll az.
De az elsikamlott nőnek
Örök bú, örök halál az!

A király szolgái [80]

Hó bárány bőrébe hon
A király szolgái földve;
Szép otthon, virányidon
Békesség a napok üdve!

De nyers párducz-kaczagány
Felül a hős vállak éke;
Háborut vall, tudjuk ám,
A kinek fő célja béke.

Hanem a fejedelem,
Ő legyen a nemzet apja,
Rajt' csak báránybőr legyen,
S ő maga a béke papja.

Brankovics György (1843–1930) újságíró Amand von Schweiger-Lerchenfeld (1846–1910) osztrák katonatiszt, utazó és író 1881-ben megjelent művének¹⁵

¹⁴ A vers alapjául szolgáló német változat Cramer műfordítása, amelynek címe: „Die Blätter fallen” (lásd Cramer 1844: 48; Jolowicz 1853: 14).

¹⁵ Schweiger-Lerchenfeld 1881.

magyarítására vállalkozott, és a Bécsben megjelent kötetet még ugyanabban az évben, hetenként megjelenő füzetekben adták közre, amely 1882-ben önálló kötetként is megjelent *A nővilág* címen.¹⁶ A forrás igazi értéke annak a négy versnek a műfordítása,¹⁷ amelyeket feltehetően szintén Brankovics készített.

Csak egy irodalmi emlék válik ki a nagy tömeg közül: a si-kingnek dalokat tartalmazó része. E dalokat, – összesen 305 darab – melyek annak idején a nép ajkára is átmenetek, Kong-fu-cse gyűjtötte össze a VI. században. Miután e reformátor a régi népvallást tisztán gyakorlati „nemzetgazdasági rendszer”-re alakította, nem valószínűtlen azon föltevés hogy ezzel egyszersmint megölte az üde nemzeti költészetet, mint az araboknál Mohhamed föllépése. A kínai dalok igen gyermetegek, avultak, egyszerűek, sokszor gyöngédek s csinosak s habár nem a mai kor fiainak szívéből fakadtak is, sőt ellenkezőleg tisztos kort értek, mégis megismerhetjük belőlök a kínai nép költői érzését... Sok kínai dalnak sajátossága az, hogy benne a természetből vette képek egyszersmint a lírai hangulat hordozói is a mennyiben a gondolat, mely a képpel gyakran semmi összefüggésben nincs, csak lazán függ rajta [...]¹⁸

A holdfényben

Mosolyogva néz a hold alá,
Arcát, nincs ki ne bámulná,
Karjaimmal ölelném át,
De szűm nem veszti bánatát.

Szelíden néz a hold alá,
Arcát, nincs ki ne bámulná,
Karjaimmal ölelném át,
De szűm nem teszi le gyászát.

Ragyogva néz a hold alá,
Arcát, nincs ki ne bámulná,
Karjaimmal ölelném át,
De szűm nem éri el vágyát!

¹⁶ Schweiger-Lerchenfeld 1882.

¹⁷ Az utólagos azonosítás szerint megállapítható, hogy „A holdfényben” a *Si king* 143., „A hatrórzó” a 68. „Az időmérés” pedig a 72. verse. A „Szemérmes és kacér” című verset teljes bizonyossággal a *Dalok könyve* egyik darabjával sem tudtam azonosítani.

¹⁸ *Uo.* 248–249.

A határőrző

Lomhán halad el a patak,
S őrhelyemtől a határjelt
Nem viszi el odébb a hab,
Héj pedig nincs itt a lánykám
Sjut örömet oda hagynám,
Rokkant karom rég nem ölelt!

Lomhán halad el a patak
S őrhelyemtől még a galyat
Sem viszi el odébb a hab,
Héj pedig nincs itt a lánykám,
Fut örömet oda hagynám,
Lelkem úgy sem itt mulat!

Ólom lábon jár a patak
S őrhelyemtől a lenge sást,
Sem viszi el odébb a hab,
Héj pedig nincs itt a lánykám,
Hjut örömet oda hagynám,
Mert szeretni nem tudok mást!

Szemérmes és kacér

Hogyha mély vizet lábolnak,
Bárha térdig ér is a hab,
A szoknyát fel nem emelik;
Ámha bokát nedvesít csak
Rögtön ébred bennök a csáb –
S nagyon magasra emelik.

Idómérés

Babér lombot gyűjtögetek;
Szúm a kedves után eped,
Ha egy nap nem láthatom őt,
Ez egy naptól három hó lett.

Virág csokrot kötögetek;
Szűm a kedves után eped,
Ha egy nap nem láthatom őt,
Ez egy naptól három ős lett.

Üröm füvet szedegetek;
Szűm a kedves után eped,
Ha egy nap nem láthatom őt,
Ez egy naptól három év lett.

Ugyancsak 1881-ből származik Hőke Lajos (1813–1891) ügyvéd és megyei jegyző írása „A mennyei birodalomról” címen,¹⁹ amelyet a szerző annak apropóján írt, hogy a kínai császári kormány Anglia, Németország és Oroszország után az Osztrák–Magyar Monarchiában is létesített állandó nagykövetséget. Hőke cikkében igyekszik rövid, de átfogó képet nyújtani Kínáról, beleértve annak kultúráját is. A konfucianus kánon ismertetésekor a következőket írja a *Dalok könyvéről*:

A Shi-king tárgyalja különösen a császár és nép, az atya és gyermekei, a férj és nő, a fivérek egymás közti viszonyát és kötelmeit.²⁰

A *Magyar lexikon* 1882-ben megjelent X. kötetében a „Khinai nyelv és irodalom”²¹ szócikkben csupán ennyi olvasható a *Si king*ről: „Scho-king [sic!], balladafélék, himnuszok és népdalok gyűjteménye részben kedves és mély érzésre mutató termékekkel.”²²

1884 szeptemberében, a *Fővárosi Lapok* hasábjain a szerző nevének feltüntetése nélkül jelent meg a „Khinai költészet” című cikk.²³ A cikk Chen Jitong 陳季同 (1851–1907) 1884-ben megjelent, *Les Chinois peints par eux-mêmes* című könyvének harmadik kiadásában²⁴ található két fejezetéből – a „Les chansons historiques” (190–201) és a „Le poésie classique” (240–261) – íródott. Chen Jitong 1875-ben érkezett Franciaországba, hogy társaival együtt az európai hajóépítést tanulmányozza. Később tábormegvezető és diplomata lett, akit a mandzsu udvar francia szolgálatra rendelt. Több könyvet is írt franciául Kínáról, számos kínai művet fordított franciára. Az első frankofón kínai íróként tartják számon.

¹⁹ Hőke 1881.

²⁰ *Uo.* 1373.

²¹ *Magyar lexikon* 1882: X. köt.: 304–306.

²² *Uo.* 1882: 305.

²³ „Khinai költészet. (Cseng-Ki-Tong könyve után).” *Fővárosi Lapok*. 1884. 205. sz. (szeptember 2.): 1330.

²⁴ Tcheng-Ki-tong 1884.

A magyar nyelvű cikkből ugyan sok részlet nem derül ki a *Dalok könyvéről*, amelynek Chen könyvében egy egész fejezetet („Les chansons historiques”) szentelt, de az általa hozott öt versmutatvány közül kettő is olvasható magyar prózafordításban:

A „Versek Könyve” tisztán lírikus énekei a Krisztus előtti hetedik századot megelőző időből valók. Énekeknek méltán nevezhetők, mert azokat dalolták. Rendkívüli egyszerűség a főjellemvonásuk. Műveltségtörténelmi becset nyerne az által, hogy a hajdani khinai erkölcsöket tüntetik föl. Cseng-Ki-Tong öt mutatványt közöl prózai fordításban.

„A város kapuján kívül – így hangzik az egyik – kelet felé, sok szép asszonyt láttam, kik felhőkhöz hasonlítanak; de bár felhőkhöz hasonlítanak, nem képezik gondolataim tárgyát, mert fehér ruhájával, egyszerű öltözetével jobban szeretem élettársamat. A város falai körül láthatni hajlékony kecses nőket, kik a rét virágaihoz hasonlítanak; de bár a rét virágaihoz hasonlítanak, nem nyerik meg vonzalmamat, mert fehér ruhájával, rózsás arcával, feleségem teszi egyetlen boldogságomat.”

Azonnal észrevehető e kis költeményben a parallelizmus, mely mint költői forma a khinaiaknál igen gyakori. Valóban csinos a „Távollevő” című. „A hold magasan fenn tündököl. Éppen eloltottam lámpámat. Ezer gondolat izgatja lelkemet. Bús szemem könnyekkel telik meg. De az teszi legélénkebbé fájdalommat, hogy Te arról semmit sem fogsz megtudni!”

Ugyan a cikk magyar szerzőjének neve nincs feltüntetve, de a Szinnyei-féle *Magyar írók élete és munkái*ban Darvai Móric (1849–1917) neve alatt szerepel egy 1884-ben megjelent *Khinai költészet* című tétel, amelyet ez idáig egyetlen más művel sem sikerült azonosítani.²⁵ Nagy valószínűséggel állítható tehát, hogy a cikk szerzője az elsősorban természettudományi művek magyar fordítójaként ismert Darvai Móric, aki egyébiránt nem csak tudott, de fordított is franciából.

Három hónappal később, ugyancsak a *Fővárosi Lapok*, a mellékletében hozza „A Chi-King” című cikket,²⁶ amelynek szerzője Albrecht Armin (Áldor Ármin; 1855–1901) hírlapíró. A kínai szavak és nevek átírása alapján valószínűsíthető, hogy Áldor szintén francia forrást használt, de a tartalmi összevetés alapján egyértelmű, hogy az nem Chen Jitong (Cheng-Ki-Tong) könyve volt, mint a korábbi cikknek. A *Dalok könyve* pontos szerkezeti leírása és tartalmának és stílusának elemzése után ismét két vers olvasható prózafordításban.

²⁵ Szinnyei 1893: (II. köt.) 637.

²⁶ *Fővárosi Lapok* 1884. 288. sz. (december 7.): Melléklet.

A khinai „énekek éneké”-ről akarok szólni, arról a nagy jelentőséggel bíró költészeti gyűjteményről, mely tanúságot tesz, hogy a kínaiak már huszonöt századdal ezelőtt bírtak oly költőkkel, kik a mai khinai nyelvtől csak vajmi kevésé eltérőleg irtak s kiknek dalait a mai mivelt, jobban mondva civilizált khinai is kegyeletteljes, elismerő büszkeséggel vall a magáénak.

A „Chi-King” mint gyűjtemény nem egyes nagy esemény körül mozog s e tekintetben távolról sem állítható párhuzamba a Homer hőskölteményével. Stílje egyszerű, tartalma mindenfélére kiterjed, s a mennyei birodalom népének erkölcsi életét mutatja be nyílt természetességben fénylő és ragyogó áradozás nélkül, minden tulzást kerülve.

A Chi-Khing négy főrésze oszlik.

Az első „Koué-fong” többnyire oly népdalokból áll, melyeket a császárok gyűjtettek össze, vagy egyes főurak tettek le, mint a nép fölíratait, a trón zsámolyához. E dalokból alkotott fogalmat magának az uralkodó messze terjedő birodalma minden részében lakó népének állapotáról.

A második és harmadik rész igen komoly színezetű. A *Tséouk* nemzetségéből származó hadvezérek tetteiről s viselt dolgairól szólnak leginkább, de vannak olyanok is, melyek közvetlenül a császárhoz intézvék, ítélve annak magatartása fölött.

A negyedik rész himnuszokat tartalmaz, melyek közül némelyik a *Chank-dinastia* korából származik, tehát öregebb mint Sesostris.

Konfuciusnak köszönhető a Chi-King fentartása; 311 darabot, melyekből jelenleg még 305 létezik, ő maga irt le; a hiányzó hat darab a *Csinek* idejében (213. Kr. sz. e.) tűzvész alkalmával veszett el.

A khinai nép énekek énekének tanulmányozása, visszavezet bennünket huszonöt századdal elébbre, az ó-kor régi idejébe; úgy érezzük, mintha az a régi társadalom, körülünk lebegne. Megtudjuk, hogyan építették házaikat és hogy az ekét, kapát, kaszát jól ismerték s szarvasmarha és juh tette a családok főgazdagságát. *Chi-Kingből* ismerkedünk meg a régi khinai háziélet legkisebb részleteivel is, hogy mely időtájban volt szokásban ebédelni s hogy miből készítették s mily módon az eledelt. Egy elfelejtett világ ősi szelleme szállt ki sírjából s szól a költészet hangjain az utókor figyelő népeihez. Egy régen elhalt társadalom kezd föléledni előttünk minden különös és mosolyt gerjesztő sajátosságával, szokásaival.

A *Chi-King* verselési formái s az egyes darabok tartalma is igen egyszerűek. Hazaszeretetei, munkakedvet, családi boldogságot az uralkodó iránt nyilvánuló végtelen tiszteletet s az öregekkel szemben kegyeletet, az élet különféle viszonyainak komoly felfogását, kitartást és páratlan lemondási erőt olvasunk ki a gyűjteményből; ez volt annak a kornak jellege; az érzelmek kizárták a nagyravágást. Az istenség eszméje az érzelem magasztos nemességével lép fel; mindég egy egységes isten képét látjuk, a *chang-tit*, a legmagasb urat, ki a mennyekben

van. Ez istenség azokat veszi fel magához, kik a földön az erények koszorúit fűzték. Az ilyenek nála találnak békét és oltalmat.

A *Chi-King*-ből tudjuk meg továbbá, hogy a nő a férfinak, mily hű támogató társa volt, szabadon választván azt, a kihez a szive vonzotta. A férfi a nő irányában soha sem is mutatta az *urat*; s a házasság nem vette el a nőtől annak okos szabadságát. A „koue- fong” (első rész) dalaiból kitűnik az is, hogy soknejűséget a régi khinaiak nem ismertek.

Hadd álljon itt egy példa a *Chi-King* 19-dik énekéből:

A város keleti kapujánál
Nők játszanak;
Szelídek mind és szépek, mint
Az égnek bárányfelhői.
De nem törődöm én azokkal
Elég nekem az én kedves társam;
Fehér ruhában jár s fehér fátyolban,
Ki boldogságom csillaga.

De az elválás és a szerelmi fájdalom is nyilvánul nem egy dalban. Egyik így hangzik:

A tavasz szép virágai
Fejüket hajtják szomorún a földre
És várják az áldást,
A harmat édes csöppjeit. –
Otthon egy nő ül bánatos szívével.
Oh, arca olyan halovány,
Szívének vágya vonja távol vidékre
Honnan naponként várja hitvesét.
[...]

A *Dalok könyve* egyik rendkívüli, korai magyar nyelvű forrása Boros Gábor (1855–1913) irodalomtörténész és műfordító tanulmánya „A khinai lyráról”, amely 1886-ban, igen érdemtelenül csupán a *Fővárosi Lapok* hasábjain jelent meg.²⁷ Műfordítóként leginkább az igényes, filológiaiilag pontos görög és latin fordításairól ismert Boros tanulmányában jöllehet a teljes kínai költészet ismeretetését ígéri, annak jelentős része mégis csak a *Si king*ről szól, amelyben nem annyira a *Dalok könyve* művelődéstörténeti hátterének, struktúrájának bemutatá-

²⁷ Boross 1886.

sát tűzte ki céljául, hanem a gyűjteményben található versek műfajait – áldozati dalok, himnuszok, vadász- és harci dalok, bordalok, szerelmes versek – mutatja be, példákkal is gazdagon illusztrálva.

[...] S Confuciusnak köszönhető az is, hogy e hagyományok közé fölvette a khinai költés legrégebbi maradványait, megőrizve az úgy nevezett Si-king-ben vagyis a „Dalok könyvében” a khinai nép legrégebbi dalait, énekeit, a melyek az ő korában még összegyűjthetők valának.

Háromszáznál több költeményt foglal magában e nemzeti dalkönyv s e dalok legrégebbjei a Krisztus utáni hetedik évszázig terjednek. Mindegyik egy-egy fényes tükördarab a khinaiak benső életére nézve. A népköltésnek igazán becses művei ezek, énekek a szó valódi értelmében, a melyeket a nép dallamokkal látott el s a költők egymásnak hagytak hátra. A khinai azt mondja: „A mi a lélekben él, az az érzés s ez szavakba öltöztetve: dal vagy költemény,” – és egy dalnok így énekel: „Ha én hangszeremet érintem, összhang uralkodik emberek s állatok között egyaránt.”

A Dalok könyvének tartalmából kiemeljük a következőket.

A vallásos dalokban hiában keressük a lelkesült himnuszok lendületét, de megvan bennük a szemlélődés és érzés tisztasága, nemessége, bensősége. Gyakran érzik át a költő sorain az a rendíthetetlen megnyugvás, a mely az ország történetének minden egyes mozzanatában fölismeri az erkölcsi világrend egyöntetűségét, ama felsőbb igazgatás hatalmát, erejét. Az élet onnan jó, az ég a legnagyobb ur. Az áldozatra összegyűl a nép s az égnek szelleme életet önt a fúvalomba, a föld mélyéből életre hozza a holt magot s áldásával megjelenik az áldozók között.

A keresztényi felfogás első hírnöke ama nyilatkozat, hogy a Mindenható mindent lát s az embernek úgy kell cselekednie, hogy ne legyen oka a félelemre:

Az ég ura szívedbe lát
Utadon mindig ő vezet,
Szemben találsz mindenütt,
Hogy nyújtson vezérlő kezét.
Jó, ha vágyad és reményed
Soha tőle el nem szakaszt,
Tetted rejtve nem maradhat,
Tudd meg: előtte térszed azt.

Ugyanezen gondolatot fejezi ki, némileg ugyan több közvetlenséggel, egy másik költemény: „Vigyázz, vigyázz, az ég ügyel te rád hatalmával, figyelmével. Ne

mondd, hogy messze van s magasan, olyan közel van ő mégis mi hozzánk, hogy körül vesz mindenfelől és sohasem kerülnek el figyelmed tetteid.”

Az ég hatalmát sokszor megéneklik e dalok s úgy festik azt, mint a mely mindenek fölött való. Az isten ítélete egyformán nehezül a jókra és gonoszokra, kivételt nem tesz ez alól még a hatalmas császár sem s Veng-vang bővölködött az ég áldásában, mert tiszta és szelíd volt, mint az ég. Ha szükséges, borzasztóan jelenik meg az isten haragja, melynek villámitól a ragyogó csillag hirtelen tova tűnik. Csing-vang csak addig élvezheti az ég áldásait, a míg egyet ért vele az ég,

Reszkess hát az égnek haragjától,
Egykönnyen meg nem engesztelheted,
Kerüld, mi rossz, tégy mindig olyan jót,
Hogy szólni is róla csak jót lehet.

Nem szól az ég, nincsen hangja hozzád,
Nem láthatod meg őriző szemét,
Ítéletét mégis hallod, érted
S abból tudod Veng-vangnak érdemét.

És a halhatatlanságot szerzi meg magának az, a ki lelke, jóakarója volt országának. Így mondja a dal a már említett Veng-vangról:

Égben lakik, fényözön köríti,
Az erény volt vezére utának,
De leszállhat a földre mi hozzánk
Trónja mellől a világ urának,
Ki őt még itt, e földi életben
Kitüntető végetlen kegyével,
A hazának védelmező atyját
Jeleli az ország most nevével.

A császár személye szent és sérthetetlen. Ő a földi világ középpontja, körülötte forog minden, mi a földön létezik. Ő „az ország pelikánja, ki kicsinyeit saját szívének vérével táplálja, ott trónol a kilenc tartományban és azon a kilenc színtelen, a melyek négy tengeren fekszenek. Csak egy szavába kerül s megmozdul körülötte minden, még a tiszta lég is, ugrálnak a halak a folyókban, madarak csicseregnek az ágak között, ragyog a fa a napnak fényében, lábaihoz hullanak a lombok és levelek, új virág fakad a fákon, az arany s drágakő előáll a földből. S ha ismét szól, tisztelő figyelemmel hallgatásba merül az egész környezet, a halak elvonulnak a folyók mélyébe, a madarak elpihennek az ágakon, eltűnik

a fákról a napfény, az ormokon friss növények támadnak a földből, új hajtásokat kap a gyökér, csend honol mindenfelé.”

A császár vállairól puha, fehér bárányszőr csüng alá, mint jele a mély, szent békének, holott szolgálai vállakon a szelíd bárányszőrén kívül a küzdő párdúc bőrét is viselik.

Az emberöltők a múltból okulnak, az ősök példája szép, utánzásra méltó és mert ők szerezték meg az országnak boldogságát, áldozni kell nekik s éppen olyan tiszteletben kell részesíteni, mintha élnének.

De, mint minden népnél, úgy a khinainál is, a múlt sötét leple szomorú és fájdalmas eseményeket is takar, tán még több a bánat, mint az öröm, az ujjongás.

E gondolatok elegikussá teszik a költőt, a ki dicsőítve énekli meg a hősokeket, de feljajdul arra a gondolatra, hogy jöhet egy nap, a mely megsemmisíti annyi szép munka eredményeit.

A keserűség élénken nyilatkozik az országnak romlott korában. „Nehéz álom sulyosodik reám,” – énekli egyik költő – „úgy érzem, mintha fán lebegnék, a mely minden pillanatban azzal fenyeget, hogy leroskad; körülöttem tigrisek és szárnyasok tátják szájukat s ha leesem, a halál karjaiba hanyatlóm,” s azzal az óhajattal végzi: „Vajha fölérhetne a kor nyomorából, mint az álomból,” – „Nemde magas az ég,” – énekli egy másik – „miért állunk hát mégis ily lecsüggesztett fővel? Nem elég szilárd talán a föld? Nem, nem, csak remegve járhatunk a földön.”

A régi jó idők után vágy támad a szívben, midőn a költő így énekel: „Zúgnak a harangok, a Hoai dühöngve ontja hullámain s a vidám kedv csapongásai közben fájdalomra kel szívem, a bölcs ősökre gondolok, kiknek elveszte bánt. Vidáman hangzik majd a harang s új hangszerek vegyülnek e hangba, hogy új érzelmeket keltsenek, a régi király dalok újra fölhangzanak szivemből.”

Fölötte ünnepies Veng-vang császár panaszdala a kor bűnössége s a szelíd Sang császár háza fölött, Kinek vidámságát, arca üdeségét a dobzódás mómora semmisítette meg.

A khinai vadászdalokból hiányzik a melegség, zamatosság, szárazok, gondolatban szegények.

Harci dalaikban pedig hiába keressük a fölindult léleknek hevét, a bátor, kitörő tüzet.

Nem is csoda. A khinai nem arra született, hogy hazájának legyen védelmezője, a föld s a mező hívja föl munkásságra, a távolból nejeire gondol s gyermekei jutnak eszébe, a kiknek leginkább van szükségük védelmezőre, gyámolítóra, föltűnnek előtte a jó, öreg szülők, kiknek nincsen, a ki kenyeret nyújtson. Mert a khinai előtt legfőbb becsesel a családi élet boldogsága bir. A családi kör kifogyhatatlan thémája is e daloknak s e nemben valóban gyönyörű gondolatokra akadunk. Gyönyörű egy dalocska a következő:

Magas fa áll a Nán hegyén,
Virágindák veszik körül,
Mi édes és mily emelő,
Nemes szív ha szépnek örül.

Magas fa áll a Nán hegyén,
Ifjú inda fonja körül,
O mi gyönyör, ó mi báj, ha
Magassággal kellem vegyül.

Magas fa nő a Nán hegyén,
Feléje lágy szellők szállnak,
Ó mily öröm, ha a szellő
Langy fuvalma boldogságnak.

Nem kevésbé megkapó közvetlenség nyilatkozik e pár sorban: „A vízi lilium nő a tó partján, a legszebben virul, egy szép ifjú után eped szívem, kinek arca folyton előttem áll.”

A női hűséget és erényt sokszor magasztalják a „Si-king” dalai s általában mindenütt a legnagyobb fokú tisztelet nyilvánul a nők irányában. Gyöngédség és finomság jellemzi azokat a képeket, a melyeket a költők a nők festésére használnak. A családiasság bensősége, őszintesége, boldogsága meg-megújul a „Dalok könyvének” énekeiben. A gyermekek csak kegyelettel gondolnak szülőikre s a szülők önfeláldozása magasztaló sorokban talál kifejezést.

De a khinai törvények és szokások megengedik a többnejűséget, a férj nagyon könnyen elválhatik feleségétől s a gyűjtemény dalaiban nem egyszer találkozunk az eltaszított nő fájalmával, ki még az elváláskor is szerető férjét s szerelmét megőrzi örökre: „Édes gyümölcsöket tettem el a téli napokra, ismét másokat akartam elkészíteni, de te meggondolatlanul kiűztél házadból, még mielőtt élvezted volna amazt. Másnak szépsége gyönyörködtet téged, más édességeit érintik ajkaid. Ó, mily mulékony a menyasszony tapasza, mily hamar elközelg a tél.” „Ott, hol a Kiang a Váj folyamával egyesül, zavarossá válik a víz, ámde legyen a ti egyesülétek zavartalan, ha mindjárt a bánat síromat ássa meg.” „Hogy néznek rám szomszédaim, mikor házadból kiűzöl engemet, – tán hiányozni fogok szükségedben, nyomorodban, bárha lakomáid közben nem is érzed hiányomat.”

A bordalok igazi lelkesültség és pattogó vidámság nélkül valók, inkább az udvariasság és illem szoros határai között mozognak. A bor hatalma csak egyes kivételes ünnepeken ad szárnyakat a képzelemnek. Ritkán találjuk föl e dalok között a mi korunk bordalainak mámorító zamatját s a bordalok többnyire ezzel

a refrainnel végződnek: „Igyatok, de megfontolva, mérték s határ legyen az ivásban.” Mintegy parancsszóra folyik a lakmározás, mint egy dal mondja:

Harmat ragyog a virágon, –
 A bizalmas lakomákon
 Mulassunk és örüljünk,
 De mindent, mi sért illetet,
 Józan tiszta erkölcsöket,
 Gondosan elkerüljünk.

Olykor-olykor a szerelem is megcsendül e dalokban, mint ama csinos kis költeményben, melynek címe „A távollévő” s prózában így hangzik: „Magasan fönn tündököl a hold. Épen eloltottam lámpámat. Ezer meg ezer gondolat izgatja szívemet, bánatos szemembe könnyek tolnak s fájdalommat elviselhetetlenné teszi az a tudat, hogy te semmit sem tudsz róla.”

Általában véve, a hol a „Dalok könyvében” nem foglalja el a lelkét a fény és pompa csillogásaival, ott sötét, erőtlen, tehetetlen panasz az uralkodó, panaszok az ország pusztaságai, a fűvel benőtt császári utca, panaszok a császár személyének elhanyagolása fölött az ország részéről, az elvállalt hivatal sújtó nehézségei és fáradalmi miatt, szerencsétlen és félreismert szerelem kesergései, az elűzött nő panasza egészen a megcsalt feleség kétségbeeséséig, a kit a megatott vőlegény megatott szemekkel, szerelemtől ittasan, szelid nyájassággal, örömmel vitt házába azon biztatással, hogy egyformák hisznek, de a férj az esküvő után, a jó ég tudja, miért, hideg udvariassággal bánik vele s az elveszített szerelmet drága ékszerek, fénylő ruhák ajándékozásával igyekezik pótolni [...]

Nem ismert a szerzője annak a cikknek, amely „A khinaiak iskolázása” címen jelent meg a *Vasárnapi Ujság* 1894-es 15. számában.²⁸ A kínai műveltséget, iskola- és vizsgarendszert dióhéjban ismertető szerző írásában kitér az általa „Négyeskönyv és Ötöskönyv” néven emlegetett konfuciánus kánonra is. A *Dalok könyve* – vagy nála „a költészet könyve (Czszin)” – kapcsán a következőket olvashatjuk:

Hogy a költészet könyvében milyen költemények foglaltatnak, annak példájául álljon itt néhány töredék:

„Keze, mint a fehér csíra,
 Bőre megaludt zsir,

²⁸ *Vasárnapi Ujság* 1894. 15. sz.: 239–242.

Nyaka, mint a bogáré,
Foga, mint a tökmag;
Feje bogár, szemöldöke lepke,
Kedves mosoly ajakain,
Gyönyörű szemének feketéje
Igen kiválik a szemefehéréből.
Almát adott nekem.
Én jáspissal viszonoztam neki,
De nem köszöntem meg,
Hogy örökké jó barátságban maradjunk.”

Vagy egy anakreoni-féle töredék:

„Van egy leány, kit a tavasz ébresztett,
Egy boldog őt magához csalja.
Lassan, lassan,
Ne éj a ruhámhoz,
Ne kopogj, hogy a kutya ne ugasson.”²⁹

Lóczy Lajos (1849–1920) 1877 novemberétől 1880 májusáig geográfusként vett részt a gróf Széchenyi Béla szervezte kelet-ázsiai expedícióban, amelynek során fiatalemberként lehetősége volt beutaznia az akkori Kína jelentős részét. Két és fél éves, terepen végzett kutatásainak eredményét 1886-ban publikálta *A khinai birodalom természeti viszonyainak és országainak leírása* című monumentális munkájában. Lóczy nem tanult meg kínaiul, nem lett szakértője a kínai nyelvnek vagy kultúrájának, de mivel egyike volt azon tudósoknak, akik személyesen huzamosabb időt töltöttek Kínában, több évtizeden át afféle népszerűsítő szakértőként is szerepelt a nagyobb nyilvánosság előtt. Földrajztudósi munkássága mellett időről időre előadásokat tartott, cikkeket írt Kínával kapcsolatban. Sznológiai népszerűsítő tevékenységének koronáját az 1902-ben megjelent, *A Menyeyei Birodalom (Khina) története* című műve jelentette. A kínai történelemre fókuszáló, a kor tudományos színvonalán is igényesnek mondható munkájában nem foglalkozik ugyan a kínai irodalommal, de életműve ezt megelőző szakaszában erre is akad példa.

A mai Szlovákiában található Eperjesen működő Széchenyi-kör a város, tágabban a Felvidék értelmiségét tömörítő olyan egyesület volt, amely „[...] mindannak lelkes pártolását vette föl programjába, a mi a hazai irodalom, színművészet, tudomány és műipar támogatása”.³⁰ A XIX. század utolsó évtizedében

²⁹ *Vasárnapi Ujság* 1894. 15. sz.: 240.

³⁰ *Ország-Világ* 1893. 39. sz. (szeptember 24): 621.

majd félezer tagot számláló egyesület, „részben irodalmi társulat” rendszeresen szervezett felolvasó üléseket, amelyekre elismert művészeket, tudósokat kértek fel előadóként. 1893. január 27-én Lóczy Lajos tartott felolvasást „A khinaiak műveltségéről” címen. Előadásáról a korabeli sajtóban a következők olvashatók:

[...] Az előadó ismereteinek – közvetlen tapasztalás útján szerzett gazdag tárházából könnyed és felette vonzó modorban tudta előkeresni azokat az adatokat, amelyek a nagyszámu hallgatóság érdeklődését a leginkább felköltetni képesek voltak, s amelyek egyszersmind a legalkalmasabbak voltak annak igazolására – ami előadásának tulajdonképi célja volt – hogy a kínaiak sokkal jelentékenyebb fokán állanak a műveltségnek, semmint azt a velök való futólagos érintkezésből, vagy pedig a külsőségekből következtetni lehetne. Az előadás érdekességét nagy mértékben emelték a bemutatott képek, öltözetek, könyvek és egyéb tárgyak, amelyeket az előadó magával hozott. [...] ³¹

A Széchenyi-kör Lóczy előadásának teljes szövegét 1895-ben, az 1893–94-es évkönyvükben, sőt különnyomat formájában is megjelentette. ³² Lóczy lényegre törően, kiváló forrásokat használva építette fel előadását, amelynek zárásaként röviden a kínai költészetről is említést tett: ³³

A régi klasszikus könyvek egyike a *Si-king*, az ódák és dalok könyve, évezredek költészettel teli. Ma is olvassák ezeket Khinában a modern művek mellett. A naiv fölfogás, a leíró komoly fantázia, mely e költeményeket jellemzi, nem tetszethetik az európai ízlésnek. Mutatóul ide igtatok néhányat e khinai póémákból:

Han ji to szien hua	Be édes e friss virágos ág,
Jü-cson jü zsih ló czai vo-kiá,	Hajnalban, mit vetél be hozzám,
Vu mun lai pu csu mun	Keblemre tűzve mindig hordom,
Tao csoh szien hua öhl lo.	Mással is megosztom, úgy örvendek rajt’.
Han ji to mo li-hua	Be illatos hajtású e jázmin,
Muan juen hua kai so-pu kuein-ta	Nincs is mássa e világon,
Vo pun tai cze ji ta	Bimbóit én hordom egyedül,
Tai jü kung kan hua zsin ma.	Megirígyli tőlem mindenki.

³¹ *Nemzet* 1893, 31. sz. (január 31.): [2.]

³² Lóczy 1895.

³³ Lóczy 1895: 18–19.

Egy másik versecske, mely 1325-ben Kr. sz. előtt íratott, fordításban így szól:

Érik gyümölcs már az ágon,
Csak kétharmad maradt száron.
A ki mostan hevül értem,
Be jó dolga annak lészen.

Érett szilva hull a fáról,
Egyharmadánál többet nem látol,
Ki a szivem után vágyik,
Kárára az biz' nem válik.

Nincs több szilván már a fámon!
Imhol mind a kosaramba rázom.
Nos legények, jertek, jertek,
Vagy tán a szómtól félték?³⁴

Lóczy előadásának és cikkének számunkra legérdekesebb, legértékesebb része annak a két versnek a műfordítása, amelyekről úgy tűnhet, hogy a *Dalok könyvéből* származnak.³⁵ Lóczy, aki munkássága során nem mutatott különösebb érdeklődést, fogékonyságot a szépirodalom, a költészet iránt, talán az eperjesi Széchényi-kör irodalom iránti elkötelezettségéből fakadó igénynek eleget téve vállalkozott a két vers magyarítására. Kevésbé lényeges, hogy e helyen most az előadása színesítésére szánt, mutatványként készített és előadott fordításainak sikerültségét, azok művészi értékét boncolgassuk, filológiai szempontból sokkal fontosabb a versek forrásainak azonosítása. Lóczy a második vers forrását lábjegyzetben precízen feltünteti. Figyelemre méltó, hogy jelenlegi tudásunk szerint ő volt az első, aki a skót sinológus, James Legge, először 1871-ben megjelent és sokáig a legfontosabb referenciának számító *Si king* fordítását használhatta.³⁶ Ez alapján is tudható, hogy a Lóczy fordította második vers a *Dalok könyve* 20. darabja.

Nem egyértelmű azonban az első vers származtatása, amely mellé Lóczy egyfajta magyarosított latin betűs átírást is mellékel. Jóllehet nem állítja, hogy vers a *Dalok könyvéből* származna, de annak forrására sem tesz utalást. A vers azonban nem a *Si king*-ből származik, hanem egy viszonylag kései, a XVIII. szá-

³⁴ Legge J. *The Chinese Classics Vol. III. The Shi-king*. London, 1876. 72. lap (Lóczy Lajos eredeti lábjegyzete).

³⁵ A *Kínai–magyar bibliográfia* is mindkét verset a *Dalok könyve* verseinek műfordításaként tünteti fel; lásd Ferenczyné 1959: 296, 303.

³⁶ Legge: 1871.

zad óta ismert népdal egyik változata, amely a *Molihua* 茉莉花 („Jázminvirág”) címen ismert. Lóczy forrása minden kétséget kizáróan John Barrow (1764–1848) brit diplomata 1804-ben kiadott kínai útleírása volt, amelyben az angol fordítás mellett megtalálható a népdal kottája és angolos átírása is.³⁷ Barrow azt írja a dalról, hogy a hangszeres kísérettel előadott dalocska akkoriban az egyik legnépszerűbb volt szerte a kínai birodalomban.³⁸

A *Pallas nagy lexikonában* még továbbra sem szerepel a *Si king* önálló szócikként, de a 14. kötetben már fel van tüntetve,³⁹ hogy a „Khinai nyelv és irodalom” szócikkben⁴⁰ található róla leírás. A 10. kötetben olvasható szócikk szerzője a XIX. század kiemelkedő iranistája, Kégl Sándor (1862–1920). Az egyébként szakszerű és a terjedelmi korlátokhoz képest is alapos szócikkben csupán ennyi olvasható a *Dalok könyvéről*:

Si-king v. a dalok könyve, régi versgyűjtemény, mely népies dalokat is foglal magában. Van benne elég a naiv, mondhatni gyermekes költemények mellett költői értékű darab, de az egésznek inkább a régiség, mint a költőiség adja meg a becsét.⁴¹

Ezt követően Kégl még ismerteti a mű latin (Lacharme), német (Strauss) és angol (Allen, Legge) fordításainak könyvészeti adatait.

1899-ben jelent meg a Hamvas Béla édesapja, Hamvas József (1871–1948) evangélikus lelkész és gimnáziumi magyar–német tanár által írt világirodalom-történet, *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése* címen, három kötetben. A keleti irodalom bemutatásával kezdődő munkában igen vázlatos leírása olvasható a kínai irodalomnak,⁴² amelyben a *Dalok könyvének* csak a következő három mondatot szenteli a szerző:

Régi irodalmának emlékeit az ősi intézmények megszilárdítója, Kong-fu-cse (550–479 Kr. e.), gyűjtötte és rendezte könyvekbe (king). Legnevezetesebbek: a „Si-king”, melynek népdalait évente az adóval együtt szedték össze, hogy így a nép hangulatát megtudják. E népdalok reánk nézve annyiban érdekesek, hogy legnagyobb részük ép úgy egy egy természeti képpel kezdődik, mint a magyar népdalok.

³⁷ Barrow 1804: 316–317.

³⁸ Barrow 1804: 315. Megjegyzendő, hogy nem pontosan ebben a változatában ugyan, de mind a mai napig ismert és közkedvelt népdalként tartják számon Kínában, a 2008. évi pekingi nyári olimpiai játékok és a 2010-es sanghaji világkiállítás megnyitó ünnepségén is felhangzott.

³⁹ *A Pallas nagy lexikona* 14. köt. Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság Budapest, 1897, 1098.

⁴⁰ *A Pallas nagy lexikona* 10. köt. 513–516.

⁴¹ *Uo.* 514.

⁴² Hamvas 1899: 3–4.

A *Dalok könyve* ismertetése és verseinek fordításai magyarul a XX. század első évtizedében

1901-ben jelent meg egy viszonylag átfogó és korrekt tanulmány a kínai filozófiáról „A kínai bölcselkedés eszméi” címen a *Bölcséleti folyóiratban*. A csupán V. jelzettel megjelent cikk szerzője feltehetően a jogász végzettségű hírlapíró Winkler József (1860–1909), aki dr. Vetési József néven a *Bölcséleti folyóirat* ugyanezen számának előző részében egy másik cikket is jegyez. A szerző a konfucianus kánon ismertetésekor *Si king* formában hivatkozik a műre, amelyet „dalok könyve” alakban magyarít, de ennél többet nem is foglalkozik vele.⁴³

1901 júliusában az *Alkotmány* „A szellemi élet Kinában” jelentet meg egy igen érdekes tárcát, amelynek szerzőjeként csak „– r. –” van feltüntetve. A szerző nem tárgyalja részletesen a kínai irodalom alkotásait, de a legjelentősebbek között hivatkozik a *Si kingre* is:

[...] Mennyire vérében volt a kinainak a literatura, mutatja, hogy egyesek a Si-King-et kívülről tudták. [...] A mult iránti kegyelet, az erős történelmi érzék az, mi által a kínai minden más indo-áriai néptől különbözik. Nem találunk nála eposzokat. Si-king erkölcs-bölcséleti dalai mutatják, mily költői lendület és mély erő lakozik e népben, mégis az epikus géniusznek hamar szárnyát szegte a korán rendszeresített állam. [...]⁴⁴

1902-ben jelent meg a német sinológus Wilhelm Grube (1855–1908) műve, a kínai irodalomtörténetről, amelyhez hasonló részletes és alapos összefoglalás német nyelven korábban nem létezett. Elsőként alighanem Siebert Gyula hírlapíró adott róla részletesebb leírást már 1903 januárjában „Kinai irodalom” címen a *Hazánk* folyóiratban.⁴⁵ A kínai irodalom jelentősebb műveinek, alkotóinak, műfajainak rövid összefoglalásából természetesen a *Dalok könyve* sem hiányzik, még ha csak egy rövid említés erejéig is: „[...] a »Siking«, melynek népdalait (összesen 305) évente az adóval együtt szedték össze, hogy a nép hangulatát megtudják [...]”.⁴⁶

Szintén 1903-ra készül el és jelenik meg Heinrich Gusztáv (1845–1922) szerkesztésében az *Egyetemes irodalomtörténet* című négykötetes mű, amely az ókori kezdetektől a XIX. század végéig ismerteti a világirodalmat. A mű a korabeli ismertetőik és kritikák által is hangsúlyozott egyik érdeme, hogy ez az első olyan tematikus, enciklopédikus kézikönyv, amelynek mindegyik fejezetét a téma egy-egy szakértője, kiválósága jegyzi. Az első kötet a keleti irodalommal

⁴³ V. [Winkler] 1901: 463.

⁴⁴ *Alkotmány* 1901. 163. sz. (július 10.): 2–3.

⁴⁵ Siebert 1903: 9–10.

⁴⁶ Siebert 1903: 10.

kezdődik. Az indiai irodalom ismertetése után a kínai és a japán irodalom kerül sorra, amelynek szerzőjeként Kühnert Ferencz és Fiók Károly (1857–1915) neve van feltüntetve.⁴⁷ Kínára szakosodott, kifejezetten a kínai nyelvvel és kultúrával foglalkozó tudós szakember hiányában kényszerű kompromisszum lehetett, hogy az elsősorban szanszkrit, páli és perzsa témájú kutatásairól, fordításairól ismert Fiók bevonásával egy osztrák sinológus, Franz Kühnert (1852–1918) írja meg a kínai irodalom történetét, aki ekkoriban a *Keleti Szemle* című orientalista szakfolyóirat szerkesztőségének is tagja volt. Egy korbéli kritika⁴⁸ éppen a kínai és a japán irodalomra vonatkozó részt tartja a mű legkifogásolhatóbb részének:

India irodalmát Fiók Károly, derék orientalistánk s műfordítónk ismerteti; Khina és Japán ugyancsak az ő tollából kerülnek, de csak másodkézből, mert ő maga e két nemzet irodalmában szakférfiú nem lévén, úgy látszik csak átdolgozta Kühnert Ferencz bécsi egyetemi tanárnak e mű számára német nyelven készült tanulmányát. Ilyen körülmények közt ez bizonyára a kötetnek legkevésbé méltó részlete.⁴⁹

A kritikusnak igaza van. Ezt már a fejezetek terjedelmi összevetése is alátámasztja, hiszen amíg Fiók az indiai irodalmat több mint százhusz oldalon (2–128), nagy részletességgel tárgyalja, addig ugyanő megelégszik a kínai és japán irodalom alig több mint húszoldalas összefoglalásával, amelyet osztrák kollegája nyomán magyarít. A *Dalok könyvére* vonatkozóan a következőket olvashatjuk:

Közös vonásuk e kanonikus és klasszikus műveknek az, hogy azon alakban, a mit ma előttünk (legnagyobb részben európai fordításokban is) állanak, mi a Confucius által megállapított szöveget tüntetik föl. Arra a kérdésre, hogy mit vett át teljesen a hagyományokból és mit adott hozzájuk a magáéból a nagy szövegező, ma, adatok hiányában, feleletet adni nem lehet. Csupán a *Si-king*-re vonatkozólag ismerjük a legnagyobb kínai történetírónak, Szé-ma-czien-nek (meghalt Kr. e. 85-ben) azon adatát, hogy a *Dalok könyve* eredetileg több mint 3000 népdalt tartalmazott, pedig e gyűjteményben ma csak 311 darab van meg.

Az a 311 dal, mely ma a *Si-king* gyűjteményét alkotja és a Confucius által képviselt korszak legértékesebb hagyatéka, a Kr. e. 1765–598-ig terjedő időszakból való verseket tartalmaz. Szó sincs azonban arról, hogy a darabok berendezése e gyűjteményben khronológiai beosztást mutasson. Az első és legnagyobb rész, mely *Kuo-fung* (*népies dalok*) címet visel és 160 verset, tehát többet mint az

⁴⁷ Kühnert–Fiók 1903: 129–152.

⁴⁸ Gyulai 1903: 238–243.

⁴⁹ *Uo.* 240.

egész gyűjteménynek a felét, foglalja magában, tizenöt különböző tartományból összeszedett idylli képet vagy erkölcsi tanítást tár elénk, a törvényre, szokásokra és népeletre vonatkozó tanácssal, ujjmutatással. A többi három rész mind apróbb és olykor lendületesebb lakodalmi dalt, ünnepi verset és ünnepi éneket tartalmaz.

Bezárják az egész gyűjteményt a legrégebb és egyszersmind legszebb ünnepi énekek. Ugy, hogy elragadó csoportosításban jelennek meg először a khinai magánélet egyes jelenetei, kivált a szerelem és szerelmi bánat; majd utána a család- és az államélet képei és mindig lendületesebb történeti és vallásos tárgyak; úgy, hogy szinte lehetetlen közöttük összefüggő kapcsolatot, dalról-dalra emelkedő haladást és tudatos fejlődést szolgáló rendet vagy irányzatosságot észre nem venni. A khinai kedély mélységét, gyöngédségét mutatják a családi életet vagy a természet szépségeit vagy a császárok és a nemesek hőstetteit emlegető ódák.

A fejezetben mutatványként három, a *Si king*ből származó vers műfordítása is olvasható,⁵⁰ amelyek annak ellenére, hogy ezt külön nem jelölik, minden kétséget kizáróan a műfordítóként is jegyzett Fiók Károly alkotásai. Ezeket a verseket feltehetően nem Kühnert fordította kínaiból Fiók számára, hanem a Rückert-féle fordításokat idézte hivatkozás nélkül. A három vers közül csak egy visel címet, és egyik esetben sincs jelöve, hogy a gyűjtemény melyik darabjáról van szó, így ezeket én azonosítottam:

A barackfa. [6.]

A barackfa virágban áll,
Ezer piros virág rajta.
A lányka esküvőre mén,
Ő lesz a ház gazdasszonya!

A barackfa virágban áll,
Gyümölcsöt érlel gazdagon.
A lányka esküvőre mén,
Ő lesz az ur az uj otthonon!

A barackfa virágban áll,
Fakad rajta lomb és levél.
A lányka esküvőre mén,
Ő parancsol tűzhelyinél!

⁵⁰ Heinrich 1903: 133.

[66.]

Szolgálaton van a férjem
 Távol tőlem messzeségben!
 Merre vezet most útja?
 Mikor jön majd haza újra?
 A tyukok már ülőiken
 Rég elültek; minden pihen.
 Legelőről juh és tehén
 Haza tért a nap estején.
 Csak férjem várom hiába
 Oda van a szolgálatba;

Távol földön idegenben
 Mi a sorsa – hogy képzeljem?
 Mulnak napok és hónapok,
 Ő róla még hírt sem kapok!
 Már a tyukok ülőiken;
 Juh, tehén karámban pihen.
 Csak az én uram van oda
 Nehéz szolgálat a sora!
 Óh ha éhezik, szomjazik
 Övéihez vágyakozik...

[93.]

Kelet felé a várkapu előtt
 Sok szép asszonyt láthat a szem,
 Az ég felhőihez hasonlót.
 De még ha százszor szebbek is
 Az ég felhőinél:
 Nem ők az én szívemnek álma!
 – Hófehér, egyszerű ruhában
 Drágább nekem az én barátnőm!

Künt a vár falai körül
 Széparczu, karcsu nőket lát a szem,
 Hasonlókat a rét virágához.
 De még ha százszor szebbek is

A rét viráginál:

Meg nem nyerik vonzalmát ők szívemnek.

– Feleségem fehér ruhája, arcza

Az én szívemnek boldogsága csak!

Ágner Lajos (1887–1949) aki irodalomtörténeti és pedagógiai munkássága mellett jelentős orientalisztika tárgyú életművet is hátrahagyott, 1902–1903 között, a Berlieni Egyetemen folytatott japán és kínai tárgyú stúdiumait követően 1904-ben jelentkezett először kínai témájú írással. A tanári végzettséggel is rendelkező fiatal bölcsészdoktor pályája elején a pedagógia és neveléstörténet területe felől közelített Kína és Japán kultúrájának a vizsgálatához. 1906-ban már egy nagyobb lélegzetvételű tanulmánnyal jelentkezett, amelyben a konfuciózus kánon részét képező *Nagy tanítás (Da xue)* művet mutatta be és fordította le,⁵¹ 1907-ben pedig külön dolgozatban elemezte a kínai nevelés sajátosságait.⁵² Ez utóbbi művében, *A kínai nevelésben* részletesen ismertette a konfuciózus kánont, amelynek során a *Si king*ről a következőket írja:

A Shi-king (Dalok könyve) mintegy 305 gyönyörű dal gyűjteménye. Van köztük szerelmi, családi, gúnyos és harci stb. dal meleg érzelemben, közvetlenség, naiv egyszerűség, természetes báj hatja át valamennyit. Nem egy ódában a kedély mélysége, a természet vonzó rajza, a hőstettek buzdításra készítő dalolása megkapó.⁵³

Ezt követően Ágner egy húszsoros verssel is illusztrálta „a hitves gyöngéd sóvárgását”, amelyet azért nem adok itt közre, mert az a *Dalok könyve* már korábban bemutatott, Fiók Károly által fordított 66. verse. Ágner nem tüntette fel a vers fordítóját, de még a tanulmány „Repertórium”-ba sem vette fel a Heinrich Gusztáv szerkesztésében megjelent *Egyetemes irodalomtörténetet*, amelyben a vers négy évvel korábban megjelent.

E, tudóshoz méltatlan gesztus, sőt plágium ellenére is hangsúlyozni kell Ágner jelentőségét a *Si king* magyar nyelvű történetét illetően. Ágner mintegy két évtizeddel később fogott hozzá a kínai versek műfordításához, majd az 1937-ben megjelent *Száz kínai vers* című antológiájában már tíz verset közre is adott a *Dalok könyvéből* saját fordításában, köztük már az ominózus 66. verset is „Az asszony urára gondol címen”.⁵⁴ E kötet után a megjelent, valamint a meg nem jelent, de a hagyatékában fellelt fordításokkal együtt összesen huszonegy *Si*

⁵¹ *Confucius: Ta-Hio. Nagy-Tudomány.* Vértes Adolf Könyvnyomda. Jászberény, 1906.

⁵² Ágner 1907.

⁵³ Ágner 1907: 23.

⁵⁴ Ágner 1937: 23–35.

king vers műfordítását gyűjtöttem össze, és így kijelenthető, hogy a XX. század első felében Ágner volt a legtermékenyebb *Dalok könyve* fordító. Mindemellett 1939-ben cikkben is ismertette a *Si kinget*,⁵⁵ sőt hagyatéka vizsgálatából az is kiderült, hogy önálló *Dalok könyve* antológiát is tervezett összeállítani és megjelentetni.

Konklúzió

Jelen tanulmányban Csokonai Vitéz Mihály 1800 körül íródott munkájától egészen Ágner Lajos 1907-ben megjelent tanulmányáig – reményeim és törekvésem szerint minél teljesebb tartalomban és formában – ismertettem mindazon forrásokat, amelyek alapján megrajzolható és vizsgálható a magyar nyelvű *Dalok könyve* kép és ismeretek első évszázada. A kutatásra az a több évtizedes dilemma is ösztönzött, hogy csakugyan az Arany János által, 1873-ban fordított és csak 1888-ban ismertté vált korabeli népies balladák voltak az első magyarul olvasható kínai versek. Előfeltevésem alapján ugyanis – a tanulmány első részében ismertetett kézenfekvő okok miatt – a kínai köteteket elsőként magyarul is a *Si king* dalainak kellene képviselnie, akárcsak a legtöbb nyugati nyelven. Ezt sikerült is igazolni, és nem csak jó néhány, az Arany fordításainál korábbi kínai versre bukkantam, hanem mintegy két tucat, a XIX. században született, ám a XX. és a XXI. században egészen mostanáig elfeledett kínai vers magyar műfordítását mutattam be, amelyek túlnyomó részben a *Si king* dalai. Mindezzel együtt a tanulmányomnak nem ez volt az elsődleges célja.

A hatalmas mennyiségű forrásanyag átrostálásával összeállított terjedelmes áttekintés után sem állítható biztosan, hogy most már minden információ a rendelkezésünkre állna a XIX. századból és a XX. század első évtizedéből a *Si king* magyar nyelvű vonatkozásával kapcsolatban. Minden bizonnyal lappanganak még olyan források, amelyek a korai magyar *Si king* képünket árnyalhatják, vagy annak akár radikális újraírását teszik majd szükségessé.

Mivel mind a mai napig nem született olyan átfogó tanulmány és nem zajlott olyan alaposabb kutatás, amelynek célja a XIX. században, a XX. század elején létezett magyar Kína-kép megismerése és felrajzolása lett volna, a vállalásom úttörő jellegű. Mindez csupán egy apró szelete, egy szerény, ám de több szempontból igen érdekes és értékes adaléka annak a kutatásnak, amelynek célja a korai magyar Kína-kép kialakulásának, alakulásának és a változásainak feltérképezése. Ebben a témában a *Dalok könyve* szorosabban a kínai költészethez,

⁵⁵ „*Si king*, vagy a *Dalok könyve*”. *Magyar Nemzet* 1939. 104. sz. (május 7.): 20.

szépirodalomhoz, tágabb értelemben pedig magához a kínai bölcsülethez, filozófiához, valláshoz és általában a műveltséghez kapcsolódva jelenik meg.

Elhibázott lenne, ha egy efféle retrospektív vizsgálódás eredményeképpen kijelentenénk a tanulmányban foglaltakról, hogy ez lenne a korabeli, műveltebb vagy akárcsak a Távols-Kelet, Kína műveltsége iránt érdeklődő magyar nyelvű közönség általános ismerete a *Si king*ről. Mint minden hasonló átfogó kultúrtörténeti kép, ez is egyfajta absztrakt, a minél teljesebb és ideális állapot megjelenítése, amely az adott korban az egyén számára csupán a megismerés lehetőségének a palettájaként állt rendelkezésre. *Dalok könyvével* kapcsolatos magyar nyelvű ismereteket én is napi- és hetilapokban, lexikonokban, enciklopédiákban, tudományos cikkekben, tematikus kézikönyvekben, antológiákban leltem fel. Egy átlagos korabeli érdeklődőnek mindegyre aligha lehetett volna lehetősége. Az egyén *Dalok könyve* képét feltehetően a mindig aktuális, mértékadó és iránymutató forrásként szolgáló, és ami a legfontosabb, hogy könnyen hozzáférhető lexikonok és enciklopédiák kínai irodalomra vonatkozó szócikkei jelenthették. A *Dalok könyvének* a kínai kultúrán, irodalomon belül elfoglalt periférikus helyzetét jól mutatja, hogy a vizsgált korszak lexikonjaiban, enciklopédiáiban önálló szócikként nem is jelenik meg.

Kijelenthető, hogy a vizsgált korban a *Dalok könyve* nem képezte az általános műveltség részét, nem volt része az iskolai tananyagának és nem volt egyetlen közismert, „kanonizált” magyar fordítása – még válogatott antológia formájában sem. Az első említéseire akkor kerül sor, amikor Kína fogalma – a maga következtelen, ingadozó helyesírásával (Sina, China, Khina, Khína, Kina stb.) – is éppen csak részévé vált a magyar köztudatnak. Majd csak az 1950-es évek végétől, az 1960-as évektől kezdve válik az általános műveltség részévé, miután 1957-ben, első ízben, teljes terjedelemben megjelenik a *Dalok könyve*, költői igényű magyar műfordítása.

A XIX. században a roppant kínai műveltségből az elsők között Konfuciusz neve és alakja honosodik meg a magyar köztudatban. Fellépése hatásának és munkásságának ismertetésekor a források kötelezően szólnak a konfuciózus kánonról, különös tekintettel az „öt klasszikusról”, az úgynevezett *king*ekről. De még a modern hazai sinológia megjelenését követően, a mai napig sem állíthatjuk, hogy az öt *king* fogalma az általános műveltség részét képezné, a konfuciózus kánonból a *Dalok könyvé*n kívül ez talán csak a *Változások könyvé*ről (*Yi jing*) mondható el. A XIX. században a *Si king* legtöbbször csak a konfuciózus kánon ismertetésekor bukkan fel.

A *Si king*gel és általában a kínai nyelvvel, műveltséggel kapcsolatos információk nehézkes meghonosodásában igen jelentős szerepet játszott az is, hogy a XX. század közepéig nem rendelkezünk megfelelő szakmai tudással bíró, tudományos felkészültségű sinológussal. Ha olykor-olykor tudós emberek köz-

vetítettek is Kínára vonatkozó ismereteket, soha nem szakértőként tették, és mindig valamilyen közvetítő nyelvű, másodlagos forrásokra voltak kénytelenek hagyatkozni. Ennek eredménye volt a kínai nevek és szavak átírásában tapasztalható következetlenség és káosz. A *Dalok könyvére* – attól függően, hogy az adott szerző milyen nyelvű forrásból dolgozott, illetve mennyire volt egyéni igénye, az idegen nyelvű átírást a magyar kiejtéshez, ortográfiához igazítani – *Shi khing, Si-king, si-king, Si-King, Shy-king, Chi-King, Chi-king, Schi-king, Schi-King, Scho-king, Czzin* formában hivatkoznak. A gyűjtemény címének magyarításakor – amelyre ugyan csak kevés forrás szerzője vállalkozik – olyan megoldásokkal találkozunk, mint *Dalkönyv, Énekek Könyve, Szent Énekek Könyve, Versek Könyve, a költészet könyve*, de már 1857-ben felbukkan a ma általános ismert *Dalok könyve* változat is.

Több mint negyedszáz műfordító, tudós, hírlapíró stb., jellemzően német, angol és francia másodlagos, harmadlagos forrásokra támaszkodó munkásságának köszönhetően meglepő, hogy a mintegy száz év alatt mennyi ismeret gyűlt össze a XIX. században és a XX. század első évtizedében a *Dalok könyvével* kapcsolatban. A források terjedelme és a közölt információk megbízhatósága ugyan korántsem homogén, de ennek ellenére is kijelenthető, hogy a vizsgált korszakban az érdeklődő magyar nyelvű olvasónak mindig lehetősége volt arra, hogy tudomást szerezzen a *Si king* létezéséről, és az azzal kapcsolatos, legfontosabb ismeretekhez hozzájusson. Annak oka, hogy a legkorábbi kínai antológia mégsem válhatott az átfogó magyar Kína-kép részévé, nagyrészt abból ered, hogy hiába a megannyi ismertetés és fordítás, mint láttuk, ez a kaleidoszkópszerű tudásanyag nem épült egymásra, a témával foglalkozók nem ismerték, de legalábbis nem hivatkozták, nem idézték a korábbi forrásokat. Nem történt meg a *Si kingre* vonatkozó addigi ismeretek, eredmények összegzése, pedig ez a tudományos igényű megközelítés elengedhetetlen része kellett volna, hogy legyen. A legtöbb szerző, alkotó mintegy úja és újra „felfedezte” magának a *Dalok könyvét*, és úgy adott számot arról, mintha magyarul az övé lenne az első közlés. Ezek ismeretében szinte törvényszerű, hogy az 1950-es évek végén a *Dalok könyve* „berobbanása” a magyar köztudatba csak a megfelelő sinológiai tudással felvértezett szakember, Tőkei Ferenc filológiai és szerkesztői munkájának köszönhetően történhetett meg, amikor is 1957-ben megjelent a *Dalok könyve* magyar „kanonizált” változata, amely immár több mint hatvan éve, mind a mai napig a kötelező hivatkozási alapunk is egyben.

Jelen tanulmányban nem vizsgáltam a *Si kinggel* kapcsolatos, a XX. század első felében született magyar nyelvű forrásokat, és ennek csak részben oka, hogy egy ilyen kutatás szétfeszítené a terjedelmi korlátokat. A tízes, húszas évektől kezdve ugyanis drasztikusan megváltozik a közlések jellege, de sok esetben még a közlések motivációja is merőben más alapú, mint korábban. Ekkoriban

jelenik meg az a tendencia, hogy a *Si king* verseit az aktuális politikai nézetek illusztrációjaként használják (például a háborúellenesség), vagy erős törekvés mutatkozik arra, hogy a hun–magyar rokonság eszméjének lírai forrásaként mutassák be. Épp ezért, ezt a korszakot egy későbbi, külön tanulmányban tervezem bemutatni.

Elsődleges források

- Ágner Lajos 1907. *A kínai nevelés*. Jászberény: Vértes Adolf Könyvnyomda.
- Ágner Lajos 1937. *Száz kínai vers*. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt.
- Allen, Clement Francis Romilly 1891. *The Book of Chinese Poetry being The Collections of Ballads, Sagas, Hymns and other pieces know as The Shih Ching or Classic of Poetry*. London.
- Arany László (szerk.) 1888. *Arany János hátrahagyott iratai és levelezése. I. köt. Verseik. Hátrahagyott versei*. Budapest: Ráth Mór.
- Barrow, John 1804. *Travels in China*. London: T. Cadell and W. Davies.
- Boros Gábor. dr. 1886. „A khinai lyráról.” *Főváros Lapok* 139. (május 20.): 1011–1014.
- Cramer, Johann 1844. *Schi-King, oder Chinesische Lieder, gesammelt von Confucius. Neu und frei nach P. La Charme's latinischer Uebertragung bearbeiter. Für's deutsche Volk herausgegeben von Johann Cramer*. Creferd: Funckle.
- Ellissen, Adolf 1840. *Thee- und asphodelosblüten Chinesische und neugriechische gedichte metrisch bearbeitet*. Göttingen.
- Erdélyi János 1869. *Egyetemes irodalomtörténet. Az ókori irodalom története*. Pest: Ráth Mór.
- Farkas József (szerk.) 1878. *Kelet ősköltészete – Dr. Joliwitz H., Neumann K. F., Erdélyi J. és más kútfők után*. Budapest: Első Magyar Egyesületi Könyvnyomda.
- Greguss Ágost 1861. *Külföldi népdalok*. Pest: Kisfaludy-társaság.
- Gyulai Ágost 1903. „Egyetemes irodalomtörténet.” *Magyar Pedagógia*. 238–243.
- Hamvas József 1899. *Az egyetemes irodalomtörténet áttekintése. I. rész. A legrégebb időktől az akadémiáig*. Pozsony–Budapest: Stampfel Károly kiadása.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 1837. *Georg Wilhelm Friedrich Hegel's Vorlesungen über die philosophie der geschichte*. Berlin: Verlag von Dunder und Humblot.
- Heinrich Gusztáv (szerk.) 1903. *Egyetemes irodalomtörténet I*. Budapest: Franklin-Társulat.
- Hóke Lajos 1881. „A mennyei birodalomról”. *Főváros Lapok* 232. (október 12.): 1372–2373.
- Jennings, William 1891. *The Shi King: The Old „Poetry Classic” of the Chinese*. London–New York: George Routledge and Sons.
- Jolowicz, Heimann 1853. *Der poetische Orient*. Leipzig: Verlag von Otto Wigand.
- Jónás János (ford.) 1869. „Confucius (Kong-Fu-Cse) élete és főbb tanai.” *Budapesti Szemle* 14: 279–304.
- [William Jones] 1774. *Poeseos Asiaticæ commentariorum libri sex: cum appendice; subjicitur Limon, seu miscellaneorum liber / auctore Gulielmo Jones*. London: T. Cadell. [Repr.] Lipsiae: Apud Haeredes Weidmanni et Reichium. 1777.
- Kállay Ferenz 1840. „Tudós egyesületek 's alapítványok hasznairól.” In: *A Magyar Tudós Társaság'évkönyvei* IV. 1836–1838. Buda. 98–111.
- Kégl Sándor 1895. „Khinai nyelv és irodalom.” In: *A Pallas nagy lexikona*. X. köt. Budapest: Pallas Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. 513–516.

- Kühnert Ferencz [Kühnert, Franz] – Fiók Károly 1903. „Kínai és japán irodalom.” In: Heinrich Gusztáv (szerk.): *Egyetemes irodalomtörténet I.* Budapest: Franklin-Társulat. 129–146.
- Lacharme 1830. *Confucii Chi-King, sive Liber Carminum. Ex Latina P. Lacharme interpretatione.* Ed. Julius Mohl. Stuttgartiae–Tubingæ.
- Legge, James 1871. *The She king, or the Lessons from the States. The Chinese Classics.* Hongkong: Lane, Crawford & Co; London: Trübner & Co.
- Lóczy Lajos 1895. „A khinaiak műveltségéről”. *Az eperjesi Széchenyi-kör Évkönyve 1893–94.* Eperjes: Kósch Árpád könyvnyomtató-intézete.
- Magyar Lexikon* X. köt. 1882. Budapest: Wilckens és Waidi.
- Molnár János 1760. *Molnár Jánosnak Jesus Társasága szerzetes papjának a régi jeles épületekről kilentz könyvei.* Nagyszombat.
- Molnár János 1783. „Khina”. In: *Magyar Könyv-Ház, CCXXIX–CCXXX* könyv. Posony. 573–584.
- Rückert, Friedrich 1833. *Schi-king. Chinesische Liederbuch, gesammelt von Confucius.* Altona.
- Schedel Ferenc (szerk.) 1844. *Csokonai Mihály minden munkái.* Pest.
- Scherr János [Scherr, Johannes] 1880–1885. *A világirodalom története.* Budapest: Tettey Nándor és társa.
- Scherr, Johannes 1851. *Allgemeine Geschichte der Literatur von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart. Ein Handbuch für alle Gebildeten.* Stuttgart: Franckh.
- Schweiger-Lerchenfeld, Amand 1881. *Das Frauenleben der Erde.* Wien.
- Schweiger-Lerchenfeld Amand 1882. *A nővilág.* Ford. Brankovics György. Budapest: Mach és Társa Kiadása.
- Siebert Gyula 1903. „Kínai irodalom.” *Hazánk* 26 (január 30.): 9–10.
- Strauß, Victor von 1880. *Schi-king. Das kanonische Liederbuch der Chinesen.* Heidelberg.
- Székely József 1857. „Kelet költészete.” *Szépirodalmi Közlöny* 1 (október 4.): 14–18; 3 (október 11.): 65–71; 5 (október 18.): 116–118; 8 (október 28.): 186–190.
- Szentes István 1872. „A kingek és a biblia”. *Religio* 43 (június 1.): 339–342; 44 (június 5.): 348–349.
- Szilágyi István – P. Szathmáry Károly (szerk.) 1860. *Szigeti Album.* Pest: Ráth Mór.
- Táncsics Mihály 1873. *Hit, papok, pápák.* Első kötet. *Táncsics Mihály művei* 8. Budapest: Buschmann Ferencz.
- Tcheng-Ki-tong [Chen Jitong 陳季同] 1884. *Les Chinois peints par eux-mêmes.* 3. ed. Paris: Calmann Lévy.
- Tomori Sándor 1861: „A chinai vallásrendszerek. A mythicus kor és a Kong-fu-tse vallás.” *Sárospataki Füzetek* 5: 551–575.
- V. [Winkler József] 1901. „A kínai bölcselkedés eszméi”. *Bölcseleti folyóirat* XVI: 462–488.
- Vajda Péter (ford.) 1839. „China történeteinek philosophiája.” *Tudománytár* 6: 117–133.

Felhasznált másodlagos szakirodalom

- Csibra Zsuzsanna 2006. *Tenyérnyi selymen végtelen tér. Kínai költők magyar forrásokban.* Irodalomtörténeti Füzetek 159. Budapest: Argumentum Kiadó.
- Csibra Zsuzsanna 2004. „A Dalok könyve (*Si king*) fordítási problémáiról.” *Antik Tanulmányok.* 2004, XLVIII: 9–15. <https://doi.org/10.1556/anttan.48.2004.1-2.2>
- Dalok Könyve (Si King)* 1957. Ford. Csanády Imre et al. Budapest: Európa Könyvkiadó.

- Ferenczyné Wendelin Lídia 1959. *Kínai-magyar bibliográfia*. Új Bibliográfiai Füzetek IV. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár.
- Franyó Zoltán 1922. „Kínai antológia. A *Shi-King* dalaiból”. *Tűz* 1–2–3: 59–63.
- Franyó Zoltán 1959. *Kínai verses könyv. Négy évezred költészetéből*. Bukarest: Állami Irodalmi és Művészeti Kiadó.
- Révai nagy lexikona*. 16. köt. 1924. Budapest: Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság.
- Szinnyei József 1893. *Magyar írók élete és munkái*, II. kötet. Budapest: Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése.
- Újvári Péter (szerk.) 1929. *Magyar zsidó lexikon*. Budapest: Magyar Zsidó Lexikon Kiadása.
- Vargha Balázs (szerk.) 1981. *Csokonai Vitéz Mihály minden munkája. Műfordítások*. Nagy Klaszszikusok. Budapest: Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Világirodalmi lexikon* 1970. 1. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Világirodalmi lexikon* 1992. 13. köt. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Zágonyi Ervin 1991. „Kosztolányi kínai versfordításai.” *Irodalomtörténeti Közlemények* 5–6: 543–578.
- Zsoldos Jenő, dr. 1942–1945. „Bródy Zsigmond pályakezdése.” *Magyar Zsidó Szemle* 59–62: 259–272.
- Voinovich Géza (szerk.) 1952. *Arany János Összes művei*. VI. *Zsengék, töredékek, rögtönzések*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

